

KADOC

Documentatie- en Onderzoekscentrum
voor Religie, Cultuur en Samenleving
Interfacultair centrum K.U.Leuven

NIEUWSBRIEF

01 | 02 | 03 | 04 | 05 | 06 | 07 | 08 | 09 | 10 | 11 | 12 | 2005

Het *KADOC-jaarverslag 2004* is verschenen.

U kunt het raadplegen op de KADOC-website.

Werkten mee aan dit nummer / Lieve Claes / Bram Cleys / Jan De Maeyer / Godfried Kwanten / Jo Luyten / Luc Vints / Rie Vermeiren

Vormgeving / Alexis Vermeylen

Druk / Peeters, Herent

Verschijnt tweemaandelijks / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden

Kantoor van afgifte / 3000 Leuven 1

Verantwoordelijke uitgever / Emiel Lamberts / Schoonzichtlaan 52 / B- 3020 Herent

KADOC / Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving

Adres / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven

Telefoon / 016 32 35 00

Fax / 016 32 35 01

E-mail / postmaster@kadoc.kuleuven.be

Internet / <http://kadoc.kuleuven.be>

Giften voor KADOC / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 432-0000011-57 van de K.U.Leuven met vermelding 'gift KADOC TQO-MECEN1-P3610'. Vanaf 30,00€ wordt een fiscaal attest bezorgd.

Cover: een 'buitenzuster' van de clarissen van Ronse heeft bottermelk opgehaald, ca. 1930.

- 4 Gildebroeders! Hoog de harten!
De Sint-Niklase Katholieke Gilde Voor Godsdienst en Vrijheid
- 7 Rijk, divers en onontgonnen
Architectuur- en atelierarchieven
- 11 In de voetsporen van Clara van Assisi
Archieven van de Arme Claren
- 14 De missionaire ruimte
FWO-project "Architectuur en missionering"

4	4	7
7	11	14

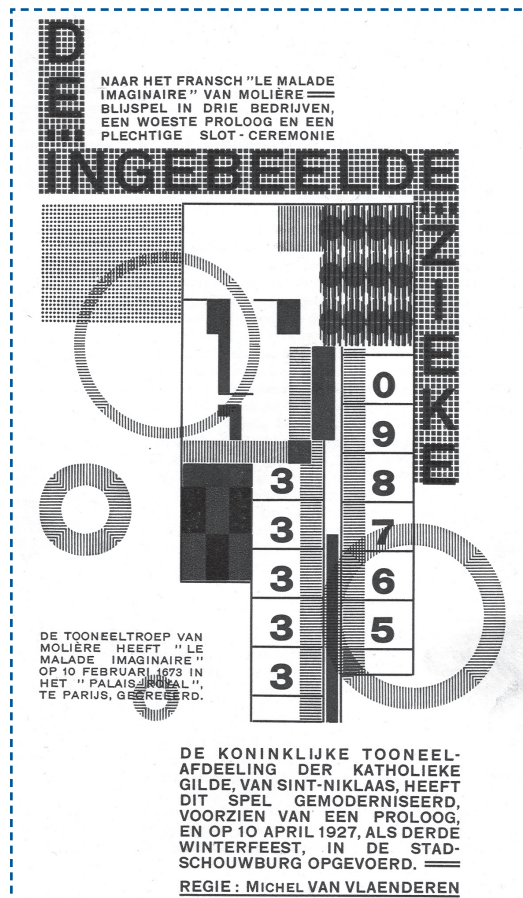

Gildebroeders! Hoog de harten! De Sint-Niklase Katholieke Gilde Voor Godsdienst en Vrijheid

Net als het archief van de Tongerse Davidsfondsafdeling, dat we in de *e-Nieuwsbrief* van januari hebben voorgesteld, biedt het archief van de Sint-Niklase Katholieke Gilde Voor Godsdienst en Vrijheid een boeiende kijk op het stedelijke Vlaams-culturele leven van het einde van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. In de eerste vijftig jaar van haar bestaan voerde de Gilde maar liefst een tweehonderdtal toneelstukken op. Het archief bevat dan ook een groot aantal bescheiden over de activiteiten van de toneelafdeling. Ze werden recent ontsloten.

Zoals meerdere godsdienstig-maatschappelijke verenigingen van Sint-Niklaas lag de bakermat van de Katholieke Gilde in de zogenaamde Tabaksschool of het Werkmansgenootschap Sint-Jan-Baptist, dat in 1861 door priester Petrus de Meerleer werd opgericht. Iedere zondagnamiddag blies deze Sint-Niklase kapelaan en latere pastoor van de Onze-Lieve-Vrouweparochie verzamelen voor de geïnteresseerde werklieden. Na een moment van geestelijke verdieping werden er voluit de belangen van Kerk, land en stad besproken. De jonge Jan Nobels trad in 1873 toe tot het Werkmansgenootschap, waarin zich enkele jonge leden klaarstoomden om op een meer krachtdadige wijze de katholieke belangen in de samenleving te behartigen. In 1879, bij het uitbreken van de schoolstrijd, werd de Katholieke Gilde geboren.

Onafhankelijk van andere Sint-Niklase maatschappijen of kringen beschouwde de Katholieke Gilde het als haar plicht alle katholieke genootschappen bij te staan tot meerdere eer,

bloei en vooruitgang van de katholieke instellingen. Zij fungeerde als een netwerkorganisatie waar tal van leden van diverse Sint-Niklase verenigingen elkaar ontmoetten, o.a. van de Gilde van Ambachten en Neringen (ca. 1888) en de Katholieke Burgerkring (1896). Middelen daartoe waren haar koor-, toneel-, symfonie- en studieafdeling.

Illustratie: een toneelprogramma uit 1927.

Februari 1927

't Zoete Waasland

Orgaan der Katholieke Gilde van St. Niklaas

Verschijnt als 't past.

Tooneelnummer.

Van alle geledingen van de Katholieke Gilde bleef de toneelafdeling het langst overeind, in zoverre zelfs dat bij het 50-jarige jubileum van de gilde in 1929 werd gesteld dat "het jubileeren van het Gild haast net zoo goed zou kunnen geschouwd worden als het jubileeren van de tooneel-afdeeling, en konden we het historiek van de heele organisatie - al vast van na den schoolstrijd af - ontwikkelen langs den draad van het tooneelgebeuren." Toneel was de ziel van de Gilde.

Katholiek en Vlaams

De jonge garde van de Katholieke Gilde Voor Godsdienst en Vrijheid stelde in de statuten van 13 maart 1880 de verdediging en de verspreiding van de Vlaamse katholieke gezindheid tot direct doel. Haar activiteiten moeten in de beginjaren dan ook worden gezien in het licht van de eerste schoolstrijd. Het katholieke karakter van de Vlaamse samenleving, in het bijzonder van het onderwijs, dreigde mede door de verkiezingsoverwinning van de als antiklerikaal gepercipieerde liberale partij in het verdomhoekje te verzeilen. Karakteristiek voor haar actie is de toewijding van de Katholieke Gilde aan de heilige Franciscus van Sales, hersteller van het katholieke geloof in het late zestiende-eeuwse Genève. Ook de gildebroeders moesten in het spoor van hun patroonheilige de samenleving opnieuw kerstenen. De gildeleden spiegelde zich daarbij aan het middeleeuwse gildewezen.

Op de algemene vergadering van 3 mei 1880 koos de gilde een eerste bestuursploeg met Paul Janssens als hoofdman. Hij bleef die taak uitoefenen tot 1891. In de jaren daarop belandde de Katholieke Gilde in een tijdelijke crisis. Die bleef aanslepen tot de verkiezing van Jan Verwilghen als nieuwe voorzitter in 1903. De vergaderingen vonden doorgaans plaats in de lokalen De Zwaan en Het Kruis. De Katholieke Gilde stond in nauw contact met andere katholieke culturele verenigingen in Sint-Niklaas, o.a. het Davidsfonds, de Vlaamse Kring, de fanfare De Kunstvrienden en de Cercle Catholique L'Amitié.

Haar Vlaamse ingesteldheid kwam tot uiting in het feit dat tal van gildeleden hun middelbare opleiding genoten aan het Sint-Niklase kleinseminarie. Dat diocesaan instituut had reeds voor de Eerste Wereldoorlog de reputatie een broedplaats van flamingantisme te zijn. De Vlaamse overtuiging spreekt uiteraard ook uit de geprogrammeerde toneelstukken, hoewel in de begindagen ook Franstalige stukken werden opgevoerd. Daartegen groeide verzet en onder het voorzitterschap van Jan Verwilghen werd er besloten om voortaan uitsluitend Nederlandstalige opvoeringen te brengen. Zo stond in het jubeljaar 1929, ter gelegenheid van het gouden jubileum, het werk *Maria Magdalena* van priester-schrijver Cyriel Verschaeve op het programma. Buiten stichtend-godsdienstige kwamen ook typisch Vlaamse thema's uitgebreid aan bod in opvoeringen als *Guido van Dampierre* (1881)

en *Schild en Vriend* of *De Vrijmaking van Brugge* (1883).

Vele gildebroeders engageerden zich ook in en voerden actie ten voordele van de katholieke partij. Zij verrichtten bij gemeenteraadsverkiezingen ondersteunende taken (afschrijven van de stemlijsten, ophalen en thuisbrengen van de kiezers). In november 1895 werd besloten dat zij met de Sint-Niklase katholieke kandidaten Jozef Casteels en Aimé Van Havere de lokale herbergen zouden bezoeken om propaganda te voeren.

Ook buiten Sint-Niklaas verwierf de Katholieke Gilde naam en faam. In Eversele, Sint-Gillis-Waas, Sombeke en Nieuwkerken organiseerde ze, in volle schoolstrijd, feesten en toneelopvoeringen ten voordele van de katholieke vrije scholen. In Dendermonde, Lokeren, Asse, Gent, Antwerpen en Geraardsbergen traden de gildeleden op in de Katholieke Kringen ter ondersteuning van lokale liefdadigheids-

Illustratie: opvoering van Maria Magdalena in 1929.

initiatieven van de genootschappen van Sint-Vincentius a Paulo. Mgr. Du Roussaux, voormalige superior van het Mechelse kleinseminarie en bisschop van Doornik, vroeg de statuten van de Katholieke Gilde van Sint-Niklaas op teneinde ook in zijn diocesis soortgelijke verenigingen te stichten. Omstreeks 1880 werden in tal van Vlaamse steden en gemeenten katholieke gilden opgericht, o.a. in Asse (1887), Antwerpen (1887) en Hekelgem (1892).

Archief

De verslag- en archiefregisters van de Katholieke Gilde bieden niet alleen inzicht in de werking van de gilde, maar werpen ook een interessante blik op de diverse toneelstukken die de toneelafdeling opvoerde. Heel wat programma's van feesten en toneelavonden zijn in het archief te vinden en dat voor een periode die aanvangt omstreeks 1880 en reikt tot ca. 1949.

Interessant zijn ook de dossiers inzake het Algemeen Katholiek Vlaamsch Tooneelverbond (1922-1929) en Het Vlaamsche Volkstoneel (1928-1932). In de jaren 1960 werden bovendien veelvuldig lezingen georganiseerd waarop tal van prominente figuren uit de binnenlandse politieke en culturele scene een forum werd geboden. Een uitgebreide briefwisseling en propagandastukken bleven bewaard voor de jaren 1956-1970.

In 1928 werd *'t Soete Waeslandt*, het ledenblad van de Katholieke Gilde, voor de eerste maal uitgegeven op initiatief van Romain De Vidts, Emiel Van Haver, Frans de Pillecyn en Fons De Windt. Samen met het archief werd een collectie van het maandblad aan KADOC overgemaakt.

Het archief is ontsloten via een plaatsingslijst en kan worden geconsulteerd na toestemming van de archivaris.

Jo Luyten

Rijk, divers en onontgonnen Architectuur- en atelierarchieven

In de tentoonstelling "Bedreigd en gered" richt KADOC momenteel de focus op de architectuur- en atelierarchieven in zijn collectie. De rijkdom, de diversiteit aan documenten en de onderzoeksmogelijkheden van dergelijke archieven bleven lang onbekend. Al bijna 30 jaar brengt KADOC dat onontgonnen terrein onder de aandacht via studiedagen, colloquia en publicaties met internationale uitstraling. Het centrum wil het onderzoek op dat vlak stimuleren door architecten- en kunstenaarsarchieven te bewaren en te ontsluiten. Zoals in de vorige nieuwsbrief is meegedeeld, organiseert KADOC in samenwerking met het Centrum Vlaamse Architectuurarchieven op 27 mei een studiedag over die problematiek.

Naar aanleiding van de lancering van Archiefbank Vlaanderen op de jongste Erfgoeddag werden een aantal lijsten van in hoofdzaak glazeniersarchieven op punt gesteld. Bovendien werden ook nieuwe archieven verworven.

Jan Wouters

De inventarisatie van het archief van de glazenier Jan Wouters (1908-2001) (zie *KADOC-Nieuwsbrief*, november 2000) werd afgerond. Op het eerste gezicht gaf het archief een disparate en fragmentarische indruk. Talloze aantekeningen op documenten en tekeningen in een beverig handschrift doen vermoeden dat Jan Wouters op zijn oude dag zijn leven overliep aan de hand van zijn archief, waardoor dat behoorlijk verstoord geraakte. Na de ordening kwamen er evenwel mooie gehelen te voorschijn over zowel Wouters' privéleven als zijn beroepsactiviteiten.

Uit het bedrijfsarchief blijkt duidelijk waarop Wouters als zelfstandige glazenier de klemtoon legde. Administratie was een noodzakelijk kwaad, zijn hart ging uit naar zijn tekeningen en glasramen. Zo bleven van verschillende

Illustratie: ontwerptekening van Eugene Yoors voor een glasraam in de kapel van het Sint-Lievenscollege in Antwerpen, ca. 1930. Uit het archief van Jan Wouters.

opdrachten mooie projectdossiers bewaard en illustreren reeksen tekeningen de rijping ervan, zowel naar onderwerp als naar vormgeving. Een uitgebreide collectie iconografische en kunsthistorische documentatie werpt een licht op zijn inspiratiebronnen. Tekeningenarchieven van andere glazeniers kocht hij aan als model (Stalins-Janssens) of als extra argument bij een eventuele restauratie (Gustave Ladon). Van dat deelarchief met de kartons van Ladon, dat al eerder door Wouters aan KADOC werd geschonken, is een aparte plaatsingslijst opgemaakt. Daarnaast werden in het archief van Wouters ook glasraamontwerpen van zijn leraar Felix De Block aangetroffen, evenals van Eugene Yoors voor wie hij regelmatig ontwerpen uitvoerde.

Wouters had een groot en warm hart. Daarvan getuigen de brieven van vele vrienden, die vaak opdrachtgever werden en van opdrachtgevers, die vaak vrienden werden. In zijn archief is het leven en werk te traceren van collega-kunstenaars die uit België emigreerden zoals de glazenier Rudi Bellemans en de beeldhouwer Pierre Raaymakers, of van de Nederlandse medestudenten aan de Antwerpse academie zoals de beeldhouwer Piet Van Dongen en de schilder-glazenier Pierre Klein. Hoewel hun werk zeer verschillend was van concept en uitvoering, onderhield Wouters intensieve contacten met de glazeniers Jos Hendrickx, Michiel Leenknecht, Margot Weemaes en Eugene Yoors, met de dichters Jef De Belder en Karel Vertommen en met de schilder-architect Flor Van Reeth, die Wouters' talent al op jeugdige leeftijd erkende en hem aanmoedigde.

Ten tijde van de Pelgrimbeweging (1924-1932) was Wouters nog in volle opleiding en had hij zijn kunstdiscipline en stijl nog niet gevonden. Wellicht daarom vinden we zijn werk niet terug

Illustratie: ontwerptekening van Michiel Leenknecht voor een glasraam in de Sint-Jozefskerk van Oostrozebeke (De Ginste), 1980.

in de tentoonstellingen en het tijdschrift van de beweging die de vernieuwing van de religieuze kunst nastreefde. Wel behoorde hij tot "Het Consortium" of "Het Genootschap der Heilige Onnozele Kinderen", een club van bevriende kunstenaars die vanaf de jaren 1940 jaarlijks op 28 december bijeenkwam, onder wie vele oud-Pelgrims als Van Reeth en Yoors. De brieven van meer dan honderd regelmatige correspondenten en zijn engagementen in sociaal-culturele verenigingen geven een goed beeld van de leefwereld van een religieus en Vlaams geïnspireerd kunstenaar tussen 1930 en 1990.

Michiel Leenknecht en Joris Van de Broek

De archieven van Wouters' vrienden en studiegenoten, de glazeniers Michiel Leenknecht (1912-1985) en Joris Van de Broek (1909-1999), worden eveneens in KADOC bewaard. Dat van Leenknecht is momenteel in verwerking. Het weerspiegelt zowel de mens als de kunstenaar en plaatst hem te midden van zijn gezin en vriendenkring. Briefwisseling met opdrachtgevers, ontwerptekeningen op schaal en op ware grootte en dia's werpen een licht op de glazenier, zijn glasraamsuites voor kerken, kloosters en klinieken in vooral Oost- en West-Vlaanderen, zijn invloed en belang. Hoe zijn werk ontvangen werd, blijkt uit de documentatie over zijn tentoonstellingen en recensies in kranten. Ook zijn archief als directeur van de academie van Oudenaarde bleef bewaard.

Van het tekeningenarchief van Van de Broek is een plaatsingslijst gemaakt. Ontwerptekeningen op schaal, kartons en foto's van verschillende projecten illustreren de zoektocht van de glazenier naar de essentie van vooral religieuze thema's, naar een eenvoudige, gestilleerde vormgeving met een weliswaar monumentale uitstraling. Hij startte zijn atelier op het einde van de jaren 1930 en bleef actief als glazenier tot in het begin van de jaren 1960.

Het atelier Dobbelaere-Delodder en Frédéric Roderburg

Ook de plaatsingslijst van het atelierarchief van vijf generaties Dobbelaere-Delodder werd afgewerkt, tenminste van de enkele duizenden ontwerptekeningen op schaal. Het betreft vooral tekeningen voor glasramen uit de periode van Henri (1822-1885) en Jules Dobbelaere (1859-1916). Het bedrijfsarchief is beperkt tot een atelierregister, gestart in 1903, en wat documentatie. Een overzicht van de uitvoeringstekeningen op ware grootte voor glasramen, eveneens geschat op enkele duizenden, zal daaraan over afzienbare tijd worden toegevoegd. Hier gaat het vooral om twintigste-eeuws materiaal. Guy De Lodder, de laatste zaakvoerder, heeft een tijdlang in het Brusselse atelier van Frans Crickx gewerkt. Daarom bevat het archief ook tekeningen van de hand van Oscar Piron en de Pelgrim-glazenier Louis-Charles Crespín, die ontwerpen maakten voor Crickx.

Delodder verhuisde zijn atelier in het begin van de jaren 1960 naar de voormalige werkplaats van de glazenier Frédéric Roderburg aan de Baron Ruzettelaan in Sint-Michiels-Brugge. Dat is wellicht de verklaring voor de aanwezigheid van een käft met academische tekeningen van Roderburg in het archief. Het vormt een mooie aanvulling op het bedrijfs- en tekeningenarchief van Roderburg dat al sinds 1991 op KADOC wordt bewaard. Uit een heel andere hoek verwierf KADOC de waardevolle brieven van Roderburg aan mevrouw Godelieve Mulier-Scharpé, die het mecenaat van haar vader professor Lode Scharpé (K.U.Leuven) voortzette en de glazenier vele opdrachten bezorgde. In de brieven krijgt de doofstomme glazenier een stem en leren we zijn kijk op de wereld kennen. Ook van dat (deel)archief is een plaatsingslijst beschikbaar.

Nieuw: atelier Ganton-Defoin

Het door zijn dochter zorgvuldig bewaarde archief van de Gentse glazenier Camille Ganton-Defoin werd onlangs aan het centrum geschonken. De kartons en de glasnegatieven werden reeds overgebracht. De corresponderende ontwerptekeningen op schaal en andere preciosa, die een licht werpen op het oeuvre en de persoonlijkheid van de kunstenaar, worden nog verzameld door de erfgenamen.

Rie Vermeiren

Archief Jules Helbig

In 1996 presenteerde KADOC de inventaris van een deel van het archief van Jules Helbig (1821-1906), een belangrijke neogotische schilder en kunsthistoricus. Het ging toen in hoofdzaak om schetsboeken, tekeningen en kunsthistorische documentatie. Als aanvulling werden in 2003 vanuit een andere tak van de familie brieven aan en diploma's van Helbig in tijdelijke bewaring gegeven en gedigitaliseerd.

Het belang van Jules Helbig voor de kunst in de tweede helft van de negentiende eeuw en voor de kunstgeschiedenis in het algemeen blijkt uit zijn publicaties, zijn eindredacteurschap van het Frans-Belgische tijdschrift *Revue de l'Art Chrétien* en zijn engagement in talloze studiegenootschappen, commissies en verenigingen. Nu bevestigen tal van brieven (of kopieën ervan) dat hij een spilfiguur met internationale allure was in de neogotische beweging. Helbig ontving brieven van binnenlandse collega's als de schilders Godfried Guffens en Hendrik Leys, maar ook vooraanstaande Europese kunstenaars, intellectuelen en kunstkenner als kanunnik Franz Bock, Victor Hugo, August Reichensperger, Vincent Statz en Joseph Alberdingk-Thijm behoorden tot zijn correspondenten.

In de voetsporen van Clara van Assisi

Archieven van de Arme Claren

De Arme Claren kunnen in Vlaanderen bogen op een rijke geschiedenis van bijna acht eeuwen. De stichting van kloosters in een stedelijke omgeving gebeurde in verscheidene golven. Nieuwe, kleinschalige gemeenschappen zagen het licht; andere verdwenen. Alle hielden zij zich aan de beginselen die hun stichteres, de heilige Clara, in het begin van de dertiende eeuw zelf beleefde en in een regel verduidelijkte: afzondering van de wereld via het slot, gehoorzaamheid, kuisheid en absolute armoede. Vooral via bedeltochten door zgn. buitenzusters voorzagen de zusters in hun levensonderhoud. Hun monasteria - momenteel een zeventiental in Vlaanderen - kleur(d)en sterk het religieus-devotionele leven van onze steden. De kloosters en hun leden maken er deel uit van het collectieve geheugen en nemen een bijzondere plaats in de religieuze cultuur in. KADOC verwierf recent twee clarissenarchieven: dat van het opgeheven klooster in Ronse en dat van de Federatie H. Clara-H. Coleta.

Franse clarissen uit Roubaix - hun gemeenschap was door de wet-Combes (1901) buiten de wet gesteld en ontbonden - stichtten in 1903 het klooster van Ronse. Dat van Roubaix zelf was in de negentiende eeuw gesticht vanuit Brugge. Bij de opheffing van hun klooster zochten de Franse zusters dus hun toevlucht in het 'moederland'. Het klooster van Ronse kende na 1918 een bloeiperiode (voor zijn geschiedenis, zie E. Devos, *De Arme Klaren te Ronse 1903-1944*, 2002). Nieuwe intredingen (tot een maximaal ledenbestand van dertig) bevolkten een nieuwgebouwd klooster (1911) en maakten de stichting mogelijk van een klooster in Nancy. De gemeenschap in Ronse

oriënteerde zich voor een succesvolle rekrutering op Vlaanderen en voelde zich verwant met andere Vlaamse clarissenkloosters die alle tot de tak van de clarissen-coletienen behoorden. In de decennia na 1945 keerde het tij en kreeg de gemeenschap in Ronse af te rekenen met een gestage daling van haar leden en met materiële problemen. Pogingen om vanuit buitenlandse gemeenschappen nieuwe zusters aan te trekken mislukten. In november 1996 sloot het klooster zijn deuren.

Archief Ronse

Het archief van het klooster van Ronse belandde na 1996 bij de clarissen van Kessel-Lo en is nu in bewaring gegeven bij KADOC. Het bevat

Illustratie: een 'buitenzyster' van de clarissen van Ronse bij haar inkleding in 1947.

nog documenten van de gemeenschap uit Roubaix, evenals de kroniek- en gewoontenboeken van die van Ronse. Vele stukken betreffen de diverse aspecten van het communiteitsleven: de beleving van de regel en de constituties, de vorming, de verkiezing van de abdis, het devotionele leven, de vieringen en kerkelijke feestdagen, de liturgie enz. Andere belichten uitstekend de activiteiten van iedere dag van zowel de 'binnenzusters' als de 'buitenzusters', zij die op bedeltocht gingen en dus niet gehouden waren aan de strenge afzondering.

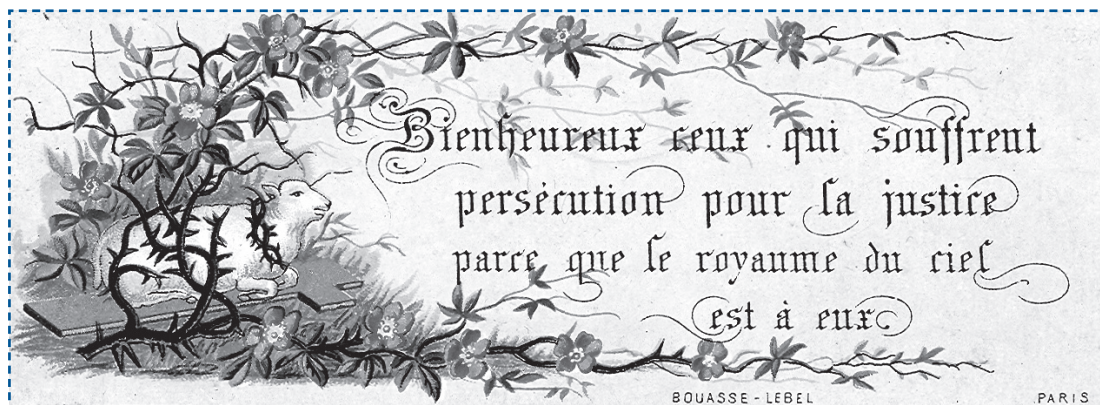
Dat de gemeenschap in Ronse moeite had om het hoofd boven water te houden, tonen de vele documenten aan die betrekking hebben op het materiële beheer en de steun- en hulpaanvragen bij zuster gemeenschappen en kerkelijke overheden. Ook het sluitingsdossier is aanwezig. Een collectie foto's, affiches, bouwplannen en zeer sprekende voorwerpen

Illustratie: de clarissen van Roubaix ca. 1900 met enkele minderbroeders die naar China vertrekken.

(stempels, was- en eetgerei, relieken, devotiekaartjes, decoratieve stukken) maken het leven achter de tralies aanschouwelijk, geven de communityleden een gezicht of brengen ze in beeld bij hun dagelijkse activiteiten.

Een federatie van Vlaamse clarissenkloosters

Elk clarissenklooster beschikt over een zeer uitgesproken (bestuurs)autonomie. Van oudsher onderhouden de gemeenschappen evenwel ook onderlinge 'zusterlijke' banden en kunnen noodlijdende kloosters vaak rekenen op de solidariteit van andere. In het begin van de jaren 1950 werd die relatie in een structuur gegoten met de oprichting van de Federatie H. Clara-H. Coleta. Dat samenwerkingsverband bezit geen juridische bevoegdheden of zeggenschap in de interne keuken van de afzonderlijke monasteria. Wel zet het initiatieven op het getouw op het vlak van vorming, vernieuwing van constituties, materiële bijstand, zorg

voor zieke en oudere zusters en studie en ontmoeting. De Federatie wordt bestuurd door een Raad, gekozen voor zes jaar en bestaande uit vijf raadszusters, onder wie een voorzitter. Het grote morele gezag waarop de Federatie kan bogen, maakt dat de kloosters haar voorstellen doorgaans ook in de praktijk omzetten.

Ook het archief van de Federatie - in het licht van 800 jaar geschiedenis een zeer recent initiatief - werd bij KADOC in bewaring gegeven. Het geeft een beeld van de motieven en voorbereiding van de stichting en van de statuten van de Federatie. Daarnaast bevat het mooie dossierreeksen van de bijeenkomsten van de Algemene Vergadering en de Raad (tot 1992). Bundels van de achtereenvolgende zusters-voorzitters bleven eveneens bewaard, net als die van de 'assistenten', doorgaans minderbroeders-franciscanen, die voor geestelijke zaken de Raad bijstaan.

Het archief reikt ook informatie aan over de aangesloten kloosters en hun leden, over het streven naar een zekere eenvormigheid (o.a. inzake kledij) tussen de gemeenschappen en over de vernieuwing van de constituties in het post-Vaticaanum-II-tijdperk (vanaf 1966). Een groot aantal dossiers betreft de gemeenschappelijke initiatieven op het terrein van het religieus-liturgische leven, de vorming (o.a. de zgn. Claradagen) en de retraites. Thema's als het statuut van de buitenzusters en hun

bedeltochten, het slot en de praktijk van bezoeken en briefwisseling van de zusters worden uitgebreid gedocumenteerd. De Federatie begeleidde ook mee de sluiting van kloosters en steunde gemeenschappen in het buitenland (Congo, Taiwan). Evenmin verwonderlijk is de aanwezigheid van bundels over de intense relaties met andere clarissen-federaties (o.a. in Franstalig België, Frankrijk, Duitsland en Nederland) en takken van de franciscaanse familie in binnen- en buitenland.

Beide archieven zijn toegankelijk mits toestemming van de bewaargever. Zij verschaffen waardevolle kwantitatieve en kwalitatieve bouwstenen voor de geschiedenis van de clarissenorde in Vlaanderen en die van het contemplatieve leven in het algemeen. Zij laten o.a. onderzoek toe naar vrouwelijke religieuze beleving en spiritualiteit, ledenprofiel in de clarissengemeenschappen, leefgewoonten, rekrutering en opleiding, taakverdeling en dagindeling, materiële cultuur in de kloosters, devotiepraktijken, religieuze mentaliteit en volkscultuur, figuren van de abdisen, katholieke weldoeners en burgerlijke beheerders, en positie en betekenis van de communityten in het stedelijke milieu en in het ruimere franciscaanse en kerkelijke kader.

Godfried Kwanten

Illustratie: gedachteniskaartje uit het archief van de clarissen van Ronse.

De missionaire ruimte

FWO-project “Architectuur en missionering”

Sinds de begindagen van KADOC is missionering een van de thema-velden van het centrum. Denken we bijvoorbeeld aan het doctoraat van Carine Dujardin over de Belgische minderbroeders in China, in 1996 gepubliceerd in de reeks KADOC-Studies. Sinds 2003 onderzoekt An Vandenberghen in het FWO-project “Missiology, Science and Apostolic Policy (1900-1933)” het ontstaan van een katholieke missiewetenschap. Een nieuwe stap in het onderzoeksveld “missionering” werd gezet door de participatie van KADOC in het FWO-project “Architectuur en missionering in Belgisch Congo. Identiteits(re)constructie tussen dialoog en cultuuroverdracht”, dat in januari van dit jaar van start ging aan het departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening (ASRO – K.U.Leuven).

Het verhaal van het begin en de groei van de missieactiviteiten in Kongo Vrijstaat (1885-1908) en Belgisch Congo (1908-1960) is er een van bouwen en ontginnen. Het uitzoeken van een geschikte locatie voor de post (bij voorkeur boven op een heuvel), de inwijding van de eerste kerk (in *pisé*) of het ophangen van de bronzen klok in de kerktoeren zijn in de kronieken van veel missieposten belangrijke ankerpunten. In het eigen discours van de missionarissen lijkt de geschiedenis van de missionering in Belgisch Congo bijna evenzeer een kwestie van bouwen en vormgeven aan de ruimte als een verhaal van mensen.

De vormgeving van de missionaire ruimte was voor de missionarissen niet alleen een noodzakelijke voorwaarde (het creëren van onderdak en het inrichten van een plaats voor de liturgische diensten), maar ook een belangrijk slagveld in de strijd om de culturele

hegemonie. Een kerk in “inlandschen stijl” - door een scheutist omstreeks 1940 gedefinieerd als “stampaarde en strooien dak” - kon slechts een tijdelijke oplossing zijn en moest zo snel mogelijk worden vervangen door “een schone kerk” uit baksteen, met pannen op het dak en een bronzen klok in de toren. Tot lang na de Tweede Wereldoorlog bleef het ideaalbeeld van de missionaire ruimte op een Europese leest geschoeid.

In de bestudeerde periode betekende een bekering tot het christendom immers niet alleen het aannemen van een nieuwe godsdienst, maar tegelijkertijd de toetreding tot de Westerse beschaving. Om de “wilde natuurmensen”, die de Afrikanen in de ogen van de missionarissen lange tijd waren, van de superioriteit van die beschaving te overtuigen en hen in te wijden in de beginselen ervan, werden uiteenlopende middelen ingezet. Het organiseren van onderwijs en gezondheidszorg moest dat doel dienen - en werd herhaaldelijk als zodanig bestudeerd -, maar ook aan visuele en vormelijke middelen werd veel belang gehecht. Architectuur en vormgeving fungeren vaak immers niet alleen als een decor voor menselijke acties, maar ook als een vehikel voor ideologieën.

Vraagstelling

Sinds het begin van de jaren 1990 beklemtoont het historisch onderzoek steeds weer dat kolonialisme en missionering niet eenvoudigweg te herleiden zijn tot de dominantie van een groep over een andere. Integendeel, op verschillende momenten hebben de ‘gekoloniseerden’ zich verzet tegen de blanke hegemonie. Praktijken die de missionarissen of kolonisatoren introduceerden,

werden door de lokale bevolking geïnterpreteerd en aangepast. Bovendien blijkt het tweedelige schema van kolonistoren en gekoloniseerden niet overeen te stemmen met de werkelijkheid. Beide groepen bleken immers intern sterk verdeeld volgens gender, klasse, etnie, Of zoals de Amerikaanse historisch antropologen Jean en John Comaroff het formuleerden: kolonialisme is geen eendimensionaal verhaal, maar een verhaal "of cultural confrontation - of domination and reaction, struggle and innovation" (*Of Revelation and Revolution*. 1991, XI).

Die verschuiving in de benadering van kolonialisme en missionering was bij de formulering

Illustratie: een steenoven in Mikalayi (Luluaburg), ca. 1910, met een broeder-scheutist en een zuster van Liefde J.M.

van de vraagstelling voor het pas gestarte FWO-project een uitgangspunt. In algemene termen wil het in kaart brengen hoe de missionaire ruimte in Belgisch Congo tussen ca. 1885 en 1960 tot stand kwam, zich ontplooid en werd gebruikt en beleefd door de verschillende actoren. Om recht te doen aan de complexiteit van de vraagstelling worden de onderzoeksvragen opgesplitst in twee clusters. Enerzijds zal worden nagegaan hoe de verschillende missieposten ontstonden en groeiden. Waar werden ze ingeplant? Wie was betrokken bij de bouw van de gebouwen? Uit welke ruimtelijke componenten bestond de doorsnee missiepost? In welke geografische netwerken bevond de post zich? Hoe verhiel de missieruimte zich tot andere ruimtes in de kolonie (die van het dorp, de staat, het bedrijf, de stad, ...)?

Die vragen zullen anderzijds worden aangevuld met onderzoeksvragen die peilen naar hoe de missieruimte werd gebruikt en ervaren. Hoe werd de door missionarissen ontworpen ruimte dagelijks gebruikt, zowel door de missionarissen zelf als door de bekeerde Congolezen? Wie mocht waar komen? Welke betekenis hechtten de verschillende actoren aan de missionaire ruimte en hoe gedroegen ze zich daarin? Boeiende vragen die een licht werpen op de effectieve impact die de missionarissen hadden op de Congolese bevolking en op de positie die de Congolezen innamen ten overstaan van de missionarissen.

Bronnen en methode

Het onderzoek wordt toegespitst op de vormgeving van de ruimte door katholieke religieuze instituten in Congo tussen ca. 1885 en 1960. In een eerste fase van het onderzoek zullen de missieposten van Scheut in Kasai centraal staan. Als typevoorbeeld van de missionaire ruimte in een grotendeels landelijk gebied

zullen ze aan een uitgebreide casestudy worden onderworpen. In een latere fase zullen de resultaten van het onderzoek worden gecontextualiseerd door een analyse van de missionaire ruimte van Scheut in Leopoldstad en die van andere religieuze instituten (zoals de benedictijnen in Katanga).

Het bronnenmateriaal voor het onderzoek is zowel tekstueel als iconografisch. Zowel de archieven van de betrokken congregaties als foto's, films en plannen zullen worden geanalyseerd. Dat onderzoek zal worden vervolledigd met een aantal interviews en een studiebezoek aan Congo. Indien u over nog meer informatie zou beschikken of er weet van hebt, mag u altijd met KADOC contact opnemen (016 32 35 00 of bram.cleys@asro.kuleuven.ac.be).

Bram Cleys

Illustratie: de eerste kapel van de missie in Kinshasa.